

цілому, а в Швеції при капіталістах вони продовжуються донині доволі успішно?».

О. Степанищев, накопичивши досвід щодо розроблення проблемних задач, видав задачник з історії Росії, у якому 100 перших історичних задач – подієво-проблемні [8, с. 6–24]. Причому ці дидактичні матеріали містять не тільки історичні задачі, а й відповіді до них.

Робота вчителя з використання проблемних методів навчання вимагає систематичності, тому напрямок подальших досліджень ми вбачаємо у розробленні системи проблемних задач до курсу новітньої історії задля їх практичного використання на уроках в умовах загальноосвітньої школи.

Література

- 1. Вяземский Е. Е.** Теория и методика преподавания истории: [учеб. для студ. высш. учеб. завед.] / Е. Е. Вяземский, О. Ю. Стрелова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 384 с.
- 2. Гольшева З. В.** Проблемные ситуации в преподавании истории / З. В. Гольшева // Психология и школа. – 2006. – № 1. – С. 107–110.
- 3. Кульчицький С.** Комуністична і антикомуністична революції в Україні / С. Кульчицький // Історія в школах України. – 2005. – № 5. – С. 50–55.
- 4. Лернер И. Я.** Познавательные задачи в обучении гуманитарным наукам / И. Я. Лернер. – М.: Педагогика, 1972. – 240 с.
- 5. Махмутов М. И.** Проблемное обучение / М. И. Махмутов. – М.: Педагогика, 1977. – 157 с.
- 6. Мяло П.** Особистісно орієнтований урок історії / П. Мяло // Сучасні шкільні технології / упоряд. І. Рожнятовська, В. Зоц. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. Ч. 1. – С. 70–84.
- 7. Степанищев А. Т.** Методика преподавания и изучения истории: [учеб. для студ. высш. учеб. завед.]: В 2 ч. / А. Т. Степанищев. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. – Ч. 1. – 304 с.
- 8. Степанищев А. Т.** 300 задач по истории России древнейших времен до наших дней: Дидактические материалы / А. Т. Степанищев. – [2-е изд., стереотип.]. – М.: Дрофа, 2001. – 128 с.
- 9. Терно С. О.** Проблемні задачі з історії: [дидакт. посіб. для учнів 10-11 класів] / С. О. Терно. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – 40 с.
- 10. Фурман А. В.** Проблемні ситуації у навчанні: [книга для вчит.] / А. В. Фурман. – К.: Рад. шк., 1991. – 191 с.

УДК 37.01

Лідія Коростіль

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ 7 КЛАСУ УПРАВЛІНСЬКИХ УМІНЬ У НАВЧАННІ ХІМІЇ

Коростіль Л. А. Методика формування в учнів 7 класу управлінських умінь у навчанні хімії.

У статті на основі зіставлення й узагальнення наукових понять «організаційні вміння», «навчально-управлінські вміння», «управлінські вміння», «самоосвіта» робиться висновок про необхідність у сучасних умовах розвитку суспільства формування в учнів загальноосвітніх навчальних закладів управлінських умінь. Автор пропонує методику поетапного формування в учнів 7 класу управлінських умінь під час вивчення хімії.

Ключові слова: організаційні вміння, управлінські вміння, самоосвіта, етапи формування вмінь.

Коростиль Л. А. Методика формирования у учеников 7 класса управленческих умений в обучении химии.

В статье на основе сопоставления и обобщения научных понятий «организационные умения», «учебно-управленческие умения», «управленческие

умения», «самообразование» делается вывод о необходимости в современных условиях развития общества формирования у учеников общеобразовательных учебных заведений управленческих умений. Автор предлагает методику поэтапного формирования у учеников 7 класса управленческих умений при изучении химии.

Ключевые слова: организационные умения, управленческие умения, самообразование, этапы формирования умений.

Korostil L. A. Methodology of formation the management skills during the studying process of Chemistry among the students of the 7th form.

On the basis of comparison and synthesis of scientific concepts of «organizational skills», «educational and management skills», «administrative skills», «self-education» we make the conclusion about necessity of management skills among students of comprehensive educational institutions in the conditions of the modern society. Author proposes a methodology of gradual formation of the management skills during the studying process of Chemistry among the students of the 7th form

Key words: organizational skills, management skills, self-education, stages of skills formation.

Високі темпи зміни соціально-економічних відносин, зростання вибору можливостей для самовизначення, самореалізації та невміння визначити мету, ресурси, прийняти управлінське рішення найчастіше приводять випускників шкіл до дезадаптації в сучасному динамічному світі. Причиною цього, на наш погляд, є недостатня сформованість управлінських умінь, тому що традиційно цілепокладання, планування, контроль і оцінка залишаються в колі повноважень дорослих, а учні переважно здійснюють різноманітні виконавські дії, що є складником навчальної діяльності, але недостатні для організації навчання й самоорганізації.

Отже, виникає суперечність між необхідністю орієнтації освіти на підготовку молоді, здатної приймати ефективні рішення в нестандартних умовах, і відсутністю концептуальних положень розвитку управлінських умінь в учнів.

Мета статті – проаналізувати підходи науковців щодо понятійної бази дослідження та запропонувати методику формування в учнів 7 класу управлінських умінь під час вивчення хімії.

Компетентнісний підхід в освіті висуває на перше місце не поінформованість учня, а вміння розв'язувати проблеми. У тому числі й гносеологічні проблеми в навчально-пізнавальній діяльності. Тому нова освітня парадигма знаменує перехід загальноосвітніх навчальних закладів від традиційної декларації «учись вчитися» до реального засвоєння учнями цілісної системи методів пізнання, покликаних озброїти учнів здатністю й готовністю до самоорганізації, реалізації своїх можливостей і самоконтролю.

В історії розвитку педагогічної науки серед загальнонавчальних умінь науковці виокремлюють: організаційні вміння (А. Бобров, А. Усова), навчально-організаційні (Ю. Бабанський, Н. Лошкарьова), організаційно-пізнавальні (Н. Буринська, М. Зуєва, Б. Іванова), навчально-управлінські (С. Воровщикова, Д. Татяняченко), управлінські (О. Свірін). Спробуємо зіставити і порівняти деякі з них.

На думку Н. Лошкарьової, група навчально-організаційних умінь передбачає такі дії: організація робочого місця; виконання правил гігієни навчальної праці; прийняття навчальної мети; вибір способів діяльності; робота консультантом; планування організації та контролю праці [6]. Отже, навчально-організаційні вміння – це сукупність умінь, що забезпечують успішне виконання навчального завдання під керівництвом учителя.

Однак С. Воронцов стверджує, що з позицій дидактики 70-х років ХХ століття, процес навчання становить організовану вчителем (або самим учнем) цілеспрямовану, самокеровану, відбивально-перетворювальну діяльність з оволодіння знаннями, способами їх добування, опрацювання й застосування [3, с. 71]. Тому, розглядаючи процес навчання як процес самоврядування, коректніше «навчально-організаційні вміння» називати «навчально-управлінськими».

До складу управлінського циклу науковець зараховує такі види управлінської діяльності: планування, тобто визначення цілей і засобів їх досягнення; організація – створення й удосконалювання взаємодії між керованою й керуючою системами для виконання планів; контроль – збір інформації про процес виконання намічених планів; регулювання – коригування планів і процесу їх реалізації; аналіз – вивчення й оцінка процесу й результатів виконання планів [там же].

Отже, під навчально-управлінськими вміннями С. Воронцов розуміє загальнонавчальні вміння, що забезпечують ті ж організаційні вміння: планування, організація, контроль, регулювання й аналіз власної навчальної діяльності учнями, тільки з більшою часткою самостійності. Тому процес формування навчально-управлінських умінь полягає в навчанні учнів цілепокладання, планування, самоконтролю, самокорекції й самоаналізу (рефлексії).

О. Свірін, досліджуючи соціально-педагогічні умови розвитку управлінських умінь школярів, убаचाє в них систему вмінь людини в галузі управління собою й людьми задля ефективного розв'язання навчальних і життєвих проблем. Ця система передбачає такі вміння: аналізувати й систематизувати інформацію, визначати сутність проблеми, ставити цілі, планувати діяльність, розподіляти можливі ресурси, організовувати виконання запланованих заходів, контролювати і регулювати хід виконання роботи, оцінювати результати, досягати поставленої цілі, узагальнювати і систематизувати отриманий під час діяльності досвід [8].

Як бачимо, управлінські вміння містять цілепокладання, планування, організацію, контроль, регулювання й оцінку результатів. Проте, цілепокладання вже поширюється на розв'язання життєвих проблем і бере витоки з аналізу інформації та бачення проблем, а оцінка результатів ураховує досягнення поставленої мети й отриманий досвід. Виходячи із цього, можна зробити висновок, що вищим досягненням у розвитку організаційних умінь є формування вмінь, пов'язаних із самоосвітою. Під самоосвітою будемо розуміти самостійну навчальну діяльність, під час якої навчальне завдання й обсяг оволодіння додатковими знаннями, вміннями у процесі вивчення шкільних дисциплін, джерела пізнання, час і форми роботи визначаються за ініціативою самого учня.

У програмі для загальноосвітніх навчальних закладів «Хімія. 7–11 класи» наголошено, що вивчення предмета має бути спрямоване на розвиток особистості учня, його природних задатків, інтелекту та здатності до самоосвіти [7, с. 3]. Проте загальна програма формування готовності учнів до самоосвіти базується на психолого-педагогічному підґрунті, що враховує вікові особливості учнів. А. Бараніков у своєму дослідженні «Теорія і практика самоосвіти учнів» процес цілепокладання учнів основної школи поділяє на два періоди: 5–7 та 8–9 класи. Учні 7 класу здатні самостійно ставити тільки навчальні цілі, а в 8–9 класах вони навчаються самостійно визначати перспективні освітні й життєві цілі [1, с. 195]. Це пов'язано з тим, що саме в цей час учні розпочинають критично оцінювати наслідки своїх дій і вчинків.

Отже, здатність до самоосвіти стає обов'язковою якістю кожного випускника школи, а її формування – одним із головних завдань загальноосвітнього навчального

закладу. Тому ми погоджуємося з С. Воровщиковим, що в основній і старшій школі групу організаційних умінь коректніше називати «управлінськими», а назва «навчально-управлінські» вміння має місце у 5–6 класах основної школи.

Поняття «формувати» у тлумачному словнику за редакцією С. Ожегова трактується як збирання єдиного з окремого; у психологічній літературі як явище, що відображає процес становлення та розвиток особистості (Л. Буева, Г. Глезерман, П. Кражев, Г. Смирнов); у педагогіці як процес створення педагогічних умов для отримання суб'єктом ключових компетенцій (І. Зимняя, А. Хуторський).

Кожне з цих визначень надає нам більш цілісне розуміння розгляданого поняття, а саме: 1) уміння не можна сформувати з нічого, воно обов'язково на чомусь базується; 2) становлення і розвиток уміння пов'язано з розвитком особистості; 3) процес становлення і розвитку вмінь потребує створення певних педагогічних умов [5, с. 82].

М. Зуєва стверджує, що формувати вміння – це не тільки первинно оволодіти ними, але і в подальшому їх розвивати [4, с. 38-40]. Вона вважає, що формування вмінь не можна розглядати як самоціль, з їх допомогою учні оволодівають знаннями різних рівнів, самовдосконалюють пізнавальну діяльність. Не відхиляючи доцільності вказаних аспектів, акцентуємо увагу на цілісному характері поняття «формувати вміння». У цьому розумінні, на нашу думку, формування вмінь – це створення педагогічних умов для подальшого розвитку загальнонавчальних і предметних умінь у напрямку їх вдосконалення задля додаткового розвитку особистості учня та його самореалізації [5, с. 84].

Дослідження психологів (П. Гальперіна, А. Леонтьєва, Н. Талізної) доводять, що вміння формуються через діяльність. Основним складником діяльності є дія – процес, що потребує постановки конкретної мети та визначення результату, якого потрібно досягнути. Дії складаються з операцій, тобто способів здійснення дії.

На основі простих дій формуються складні. За дослідженням А. Усової, цей процес відбувається за такими етапами: мотиваційний (усвідомлення учнями значення вміння, яким необхідно опанувати); орієнтовний (шляхом колективних і самостійних пошуків визначити мету дії, основні її структурні компоненти, загальні завдання та найбільш раціональну послідовність операцій); виконавський (цілеспрямовано відпрацювати на уроці конкретні уміння через виконання вправ); контрольний (формування в учнів уміння самостійно контролювати ступінь засвоєння навчального матеріалу, знаходити допущені помилки, неточності, визначати способи ліквідації виявлених прогалин [там само]).

Існує кілька способів введення знань про управлінські вміння в навчальний процес: 1) введення на різних етапах уроків одного або різних предметів; 2) внесення до змісту домашньої навчальної роботи одного або різних предметів; 3) виокремлення спеціальних уроків в одному або різних предметах.

У першому випадку є можливість формувати ці вміння в системі; у другому – переосмислити отримані знання про управлінські вміння в нових умовах і в повному змісті самостійно застосувати їх на практиці; у третьому – можна повідомити не тільки весь обсяг необхідних відомостей про ці вміння, але й закріпити отримані знання у процесі виконання відповідних завдань за короткий проміжок часу [2].

Ураховуючи вище зазначене, нами розроблено методику формування в учнів 7 класу управлінських умінь у навчанні хімії, яка охоплює всі три способи введення знань і має три етапи: становлення, розвиток і застосування. Очікуваними результатами впровадження запропонованої методики передбачено, що учень:

– називатиме класифікацію управлінських умінь та їх складники; походження слова портфоліо, його призначення для людей певних спеціальностей і для учня;

– пояснюватиме сутність та значення вмінь групи раціонального виконання навчальних завдань (мета, завдання, способи, засоби, корекція, самооцінка), групи оптимальних умов для успішного навчання (поводження на уроці й перерві, гігієна позаурочної й домашньої роботи, режим дня, підготовка робочого місця, безпека життєдіяльності, єдність діяльності з дозвіллям); поняття «самопрезентація»;

– умітиме визначати мету, завдання, засоби та способи навчальної діяльності на уроці та під час виконання навчального завдання; працювати у групі, презентувати роботу групи, висловлювати та відстоювати думку групи; оформлювати титульний лист і розділи власного портфоліо;

– висловлювати судження про вплив шкідливих звичок на стан здоров'я і необхідність створення оптимальних умов для успішного навчання; значення портфоліо для самоосвітньої діяльності школяра.

На перший етап формування управлінських умінь відведено три додаткових заняття в першому семестрі, з них: два – на вивчення двох груп управлінських умінь (раціонального виконання навчальних завдань та оптимальних умов для успішного навчання), третє – для початку створення учнівського портфоліо.

Структура кожного блоку занять складається з чотирьох компонентів: мотиваційно-ціннісного, когнітивного, діяльнісно-процесуального та рефлексивно-оцінювального.

Змістом мотиваційно-ціннісного компонента першого заняття є проблема, що постає на основі закону Мексиліна – «Завжди не вистачає часу, щоб виконати роботу як потрібно, але на те, щоб її переробити, час завжди знаходиться» та її обговорення.

Когнітивний компонент висвітлює сутність, структуру та взаємозв'язок між двома групами управлінських умінь. Учитель називає групи вмінь, їх складники, у процесі обговорення разом з учнями складають схему на дошці і в зошиті.

Процесуально-діяльнісний компонент формування кожної групи вмінь межовано в часі і забезпечено різною сукупністю методів. Задля формування першої групи вмінь (визначення порядку виконання дій) застосовано метод виконання репродуктивно-продуктивних задач у парах або групах. Наприклад, завдання «Успіх потрібно спланувати». Учні пропонується прочитати текст «Відкриття фосфору» і на його основі заповнити таблицю.

Управлінські вміння Хеннінга Бранда

Складники вмінь	Зміст складників	Управлінські вміння Хеннінга Бранда
Мета	Чого хотів Бранд?	
Спосіб	Яким шляхом він це робив?	
Завдання	У якій послідовності виконувались дії з сечею?	
Засіб	За допомогою яких предметів і речовин Хеннінг досяг мети?	
Корекція	Які зміни в діях і планах було зроблено Хеннінгом? Чому?	
Самооцінка	Як оцінив власні дії Хеннінг з позиції, що зробив так і не так?	

Після заповнення таблиці учні повинні зробити висновок, що означає спланувати успіх і надати визначення поняття «план».

Доцільними є завдання, виконання яких спрямованих наступних завдань спрямовано на відпрацювання отриманих знань через діяльність в колективі та групі. Наприклад: сформулювати мету до кожного досліду практичної роботи №1 підручника «Хімія. 7 клас» (виконується всім класом усно); до досліду «Будова полум'я» скласти мету, завдання та визначити засоби (виконується самостійно в парах); до теми § 5 сформулювати мету, використовуючи додаткові дієслова, що вкажуть на рівень вашої обізнаності з окресленого питання: вивчити, поглибити, розширити, повторити (виконується самостійно в парах); позмагатися – Хто швидше

допоможе столяру зібрати цвяхи? (виконується в групах). Завдання на картці (У столяра баночка із цвяхами впала додолу, де було розсипано багато дерев'яних ошурок. Сплануйте його діяльність у такій послідовності: Мета → Завдання → Способи → Засоби → Контроль).

Із групою умінь, що сприяють створенню оптимальних умов для успішного навчання (поведінка на уроці й перерві; гігієна позаурочної й домашньої роботи; режим дня; підготовка робочого місця на уроці й удома; безпека життєдіяльності; єдність різного роду діяльності з дозвіллям), учні 7 класу ознайомлені з курсу «Основи здоров'я. 5 клас». Тому для формування даної групи умінь визначено інтерактивний метод створення групами міні-проектів у вигляді колажу та їх презентації. Засобами самостійної навчально-пізнавальної діяльності в групах стали: підручники «Основи здоров'я. 5 клас», правила з безпеки життєдіяльності з хімії (плакати, стенд) і «кейс-матеріали» (колекція ілюстрацій, рекомендацій, пам'яток із конкретної теми, що підготував учитель або учні з Інтернету чи журналів).

Рефлексивно-оцінювальний компонент управлінських умінь спрямовано на осмислену самооцінку семикласником власного навчання і тих перспектив, які відкриваються для нього, відповідно до отриманих знань і умінь. Учня запропоновано вдома проаналізувати власне навчання, визначити в ньому проблеми, сформулювати реальні цілі щодо подолання хоч однієї-двох проблем на перший семестр і спланувати їх досягнення. Також разом з батьками побудувати власну траєкторію подальшої освіти (можна одну спільну або дві – з точки зору себе і батьків).

Третє заняття спрямоване на формування в учнів реальної оцінки власної діяльності в напрямку виконання намічених планів за допомогою портфоліо. Зазначимо, що самі учні створити портфоліо й осмислити його значення ще не зможуть, тому що для них це нова форма роботи (якщо в попередніх класах учителі не працювали над цим), яка потребує роз'яснення.

Мотиваційно-ціннісний компонент заняття забезпечується презентацією наявних успіхів одними учнями і мотивування інших працювати над собою і досягати успіху також. Когнітивний – охоплює знання учнів про історію походження портфоліо, його призначення для людей різних спеціальностей, для школярів вітчизняної і зарубіжної школи, а також знання про структуру тематичного портфоліо і зміст його розділів. Процесуально-діяльнісний компонент передбачає оформлення титульного аркуша портфоліо і розділу «Офіційні документи». Усі інші розділи поступово заповнюються вдома, а розділ «Мої кроки до успіху в навчанні» заповнюється впродовж навчального року.

Другий етап передбачає розвиток управлінських умінь на різних етапах уроків хімії. По-перше, розвитку управлінських умінь сприяють практично всі методи й прийоми групової роботи, а саме: самостійна робота в парах і групах з вивчення й закріплення нового матеріалу (завдання повинно потребувати співпраці між учнями); лабораторні й практичні роботи в парах і групах; групові міні-проекти, що виконані на уроці, та дослідницькі роботи, виконані в позаурочний час. По-друге, це вдосконалення методики проведення певних етапів уроку, а саме: на початку уроку учні на основі записаної на дошці теми уроку за допомогою вчителя або самостійно ставлять мету уроку; на деяких уроках складають план вивчення теми (послідовність питань щодо вивчення тем «Оксиген. Кисень» і «Ферум. Залізо» однакова, а подальш однаковим буде і план вивчення будь-якого класу сполук; під час проведення різних форм контролю навчальних досягнень учнів частіше використовувати взаємо- та самооцінювання, а також вправу «Надай гарну пораду однокласнику»; у кінці уроку пропонувати учням завдання на рефлексію; у куточку «До уроку» або «Сьогодні на уроці» вивісити теми повідомлень у вигляді таблиці з такими колонками: дата

заняття, дата консультації, тема повідомлення, бажаний виступити, що надасть змогу зацікавленим учням самореалізуватися, а також самоорганізуватися.

Третій етап – це самостійна дослідно-орієнтована діяльність учнів за методикою веб-квестів, що завершується звітністю на учнівській навчальній конференції за темою «Значення кисню для всього живого на Землі». Метою цього етапу є створення умов, щоб учні не тільки збирали й систематизували інформацію, отриману з Інтернету, але й направляли свою діяльність на вирішення поставленої перед ними навчально-пізнавальної задачі, що пов'язана з їх інтересами.

Завдання веб-квеста становлять собою окремі блоки питань і переліки адрес сайтів в Інтернеті, де можна одержати необхідну інформацію. Питання сформульовані так, щоб під час відвідування сайту учень був змушений зробити відбір матеріалу, виокремивши головне з тієї інформації, що він знаходить. Організована діяльність учня формує коло його інтересів і пріоритетів у процесі роботи в Інтернеті, а накопичений досвід послідовних дій під керівництвом учителя на уроці допомагає йому в організації індивідуальної навчальної діяльності.

Обговорення результатів роботи відбувається під час навчальної конференції, де учні презентують свої дослідження, усвідомлюючи значущість проведеної роботи, і оцінюють власний інтелектуальний успіх. На цьому етапі виявляються такі якості особистості, як відповідальність, креативність, самокритичність, вміння доповідати, відповідати на запитання, відстоювати власну думку. Також учитель може підвести учнів до самого основного етапу формування управлінських умінь – узагальнити, систематизувати і оцінити накопичений досвід навчально-пізнавальної діяльності.

Отже, методика формування в учнів 7 класу управлінських умінь у навчанні хімії є поетапною. Починається вона з осмислення учнем значущості управлінських умінь, а завершується взаємо- і самооцінкою досвіду самостійної дослідно-орієнтованої діяльності. За результатами впровадження методики рівень управлінських умінь зріс на 15%, але найважливіше, що учні усвідомили, що успіхом можна управляти.

На сучасному етапі дослідження проблеми здійснюється подальша робота щодо створення методики формування управлінських умінь у 8 класі.

Література

- 1. Баранников А. В.** Теория и практика самообразования учащихся : дис. ... доктора пед. наук: 13.00.01 / Баранников Анатолий Витальевич. – М., 2002. – 392 с.
- 2. Вивюрский В. Я.** Формирование учебно-организационных умений в процессе изучения химии [Електронний ресурс] / В. Я. Вивюрский. – Режим доступу :<https://him.1september.ru/article.php?ID=1999010063>.
- 3. Ворощиков С. Г.** Учебно-познавательная компетентность старшеклассников: состав, структура, деятельностный компонент : [монография] / Сергей Георгиевич Ворощиков. – М. : АПК и ППРО, 2006. – 160 с.
- 4. Зуева М. В.** Совершенствование организации учебной деятельности школьников на уроках химии / М. В. Зуева, Б. В. Иванова. – М. : Просвещение, 1989. – 160 с.
- 5. Коростіль Л. А.** Формування в учнів основної школи вмінь до самоосвіти в навчанні хімії : дис. ... канд. пед. наук : спец. : 13.00.02 «Теорія та методика навчання (хімія)» / Коростіль Лідія Анатоліївна. – К., 2011. – 203 с.
- 6.** Программа развития общих учебных умений и навыков школьников // Народное образование. – 1982. – № 10. – С. 106–111.
- 7.** Програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Хімія. 7–11 класи». – К. : Ірпінь, 2005. – 32 с.
- 8. Свири́н А. А.** Социально-педагогические условия развития управленческих умений у школьников : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Сви́рин Александр Александрович. – М., 2007. – 20 с.